

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΜΕΤΕΡΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΣΤΗ ΜΝΗΜΗ

ΔΗΜΗΤΡΗ Α. ΓΛΗΝΟΥ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ
ΚΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ο ΓΛΗΝΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ

Ο Γληνός φιλόσοφος. Ίσως αὐτὸς ὁ χαρακτηρισμὸς ξαφνίζει μερικούς. Ὁ Δημήτρης Γληνός δὲ μᾶς ἔχει δώσει κανένα κοσμοθεωρητικὸ καὶ βιοθεωρητικὸ σύστημα, οὔτε καμμιά ὀλοκληρωμένη πλατεῖα ἔκθεση τοῦ φιλοσοφικοῦ του credo. Μολαταῦτα ἔχει κάθε δικαίωμα αὐτὸς ὁ ἔξοχος ἄνθρωπος τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς πράξης ν' ἀξιώσει αὐτὴ τὴν ὀνομασία. Φτάνει νὰ προσέξουμε τὴν ἀρχική, τὴν πηγαία, τὴ δυναμικὴ σημασία τοῦ ὄρου «φιλόσοφος» γιὰ ν' ἀναγνωρίσουμε πὼς στ' ἀληθινὰ τοῦ ἀξίζει ὁ τίτλος. Ὁ Γληνός παρουσιάστηκε ἀνάμεσά μας γεμάτος ἀπορία καὶ θαυμασμὸ σὰν τοὺς ἀρχαίους φιλόσοφους. Κι ὁ θαυμασμὸς του αὐτὸς ἦταν ἓνα γνήσιο φιλοσοφικὸ κίνητρο. «Διὰ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ ἀεὶ ἤρξαντο φιλοσοφεῖν». Δὲν ἦταν μιὰ ἀπλῆ ἀπορία, μιὰ ἀργόσχολη περιέργεια ποὺ ζητοῦσε νὰ ἱκανοποιηθεῖ στὴν ἀπραγὴ γνώση, στὴν καθαρὴ θεωρία, ξέχωρα καὶ μακριὰ ἀπὸ τὴ γεμάτη ζωντανὸ παλμὸ προβληματικὴ τῆς γύρω του πραγματικότητας. Ὁ θαυμασμὸς του, ὅπως παντοῦ καὶ πάντοτε ὁ ἀληθινὸς φιλοσοφικός, ἦταν μιὰ ἐναγώνια ἀπορηματικὴ κινημένη ἀπὸ τὰ βαθειὰ «ἀνθρωπολογικά» προβλήματα. Ἄν ἀπορεῖ κι ἂν θαυμάζει, ἂν ρωτᾷ καὶ ζητεῖ νὰ μάθει, νὰ ἐξηγήσει, νὰ κατανοήσῃ, εἶνε γιὰ τὸ θέλει νὰ «πράξῃ». Σὰν ἓνα ζωντανὸ μέλος τῆς κοινωνίας του στρέφεται στοὺς συνανθρώπους του, νιώθει τὶς ἀνάγκες τους, τοὺς πόθους καὶ τὶς λαχτάρους τους καὶ ζητεῖ νὰ τοὺς ὑψώσει σ' ἓνα ἀνώτερο ὕλικὸ καὶ πνευματικὸ ἐπίπεδο. Σκύβει καὶ ἀκροάζεται τὸν παλμὸ τοῦ λαοῦ καὶ βρῖσκει πὼς αὐτὸς κρύβει μέσα του τέτια στοιχεῖα ποὺ φτάνει νὰ καλλιεργηθοῦν καὶ νὰ τονωθοῦν γιὰ ν' ἀνθίσουν καὶ νὰ δώσουν τὸν πλούσιον καρπὸν τους. Στους γύρω του λοιπὸν συνανθρώπους στρέφεται ὅλος ὁ λογισμὸς του μὰ καὶ ἡ πράξις του. Ὅλοένα στοχάζεται καὶ ὀλοένα πράττει. Ὅλοένα βαθαίνει καὶ πλαταίνει ἡ πνευματικὴ του θεώρηση καὶ ὀλοένα προχωρεῖ ἡ δράσις του. Παιδαγωγός, πολιτικός, κοινωνικὸς ἀνιμορφωτής, μαχητής καὶ ἐθνικὸς ἀπελευθερωτής, διαθέτει σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀγωνιστικὴ διαδρομὴ μὲ πίστη κ' ἐνθουσιασμὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σῶμα του. «Ὅλο καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά», χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος τὴν πορεία του, δηλαδὴ ὄλο καὶ πρὸς τὰ βαθειὰ κατανοεῖ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τῶν γύρω του καὶ ἀρμονίζει τὴν πράξις του.

κλείνει μέσα του ανταγωνισμούς βαθύτερους, πού ὄλο ξεκαθαρίζονται μέ τόν καιρό — φωτίζει τὸ νοῦ του. Ὁ δημοτικισμὸς δὲν κόβει κάθε δεσμὸ μέ τὰ περασμένα, δὲν εἶνε ὁ ἀμείλιχτος ἀρνητὴς τους. Ἀπεναντίας, δέχεται πῶς τὸ περασμένο μπορεῖ νὰ βοηθήσει στὸ σημερινό. Μὰ μέ ποιὸν τρόπο; Ὅλο τὸ ζήτημα εἶνε τοῦτο: πῶς τὸ παλαιὸ μπορεῖ ν' ἀξιοποιηθεῖ καὶ νὰ γίνει δημιουργικό; Τὰ ἰδανικά πού κηρύχνει ἡ ἀρχουσα τάξη εἶνε μόνο μιὰ δουλικὴ μίμηση. Καὶ ἡ ἀρχαιομανία της καὶ ἡ ξενομανία της εἶνε ἕνας ψεύτικος πιθηκισμὸς πού δὲ φέρνει πρὸς τὰ ἔμπρός. Μὰ ἡ ζωὴ εἶνε μιὰ ἐξέλιξη, μιὰ προοδευτικὴ πορεία, μ' ὄλα τὰ σταματήματα καὶ τὰ λοξοδρομήματα πού μπορεῖ νὰ παρουσιάζει. Πῶς λοιπὸν τὸ περασμένο, ἡ ἱστορία στὴν πιὸ πλατιά της σημασία, μέ ἄλλους λόγους οἱ ἀξίες τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, μποροῦν νὰ γίνωιν γόνιμα κίνητρα γιὰ τὸ σημερινὸ καὶ τὸ μελλοντικό; «Τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς ζωῆς εἶνε τοῦτο. Στὴν ἐξέτασή του, ὅπως καὶ πολλοὺς ἄλλους, μ' ἔφερε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Μὰ ἡ θεωρία τοῦ δημιουργικοῦ ἱστορισμοῦ, πού βγήκε ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ προβλήματος, εἶνε γενικὴ καὶ ἐφαρμόζεται σ' ὄλα τὰ φανερώματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς» (Δημιουργικός ἱστορισμὸς 1920, σ. 3). Σ' αὐτὸ λοιπὸν τὸ πρόβλημα στρέφει ὁ Γληνὸς ὅλη τὴν προσοχή του καὶ γίνεται «φιλόσοφος τῆς ἱστορίας». Δὲ συγγράφει, εἶπαμε, κανένα συστηματικὸ ἐγχειρίδιο, παρὰ σκορπίζει τοὺς ἱστοριοφιλοσοφικούς του στοχασμοὺς μέσα στὰ περισσότερα ἔργα του, στὸ «Δημιουργικὸ ἱστορισμό», στὸ «Σκοπὸ τῆς παιδαγωγικῆς ἀκαδημίας», στὶς «Πνευματικὲς μορφὲς τῆς ἀντίδρασης» (Νέοι Πρωτοπόροι 1932 - 33), σὲ ἄλλα ἄρθρα του, στὴν πλατύτατη εἰσαγωγή του στὸ «Σοφιστὴ» τοῦ Πλάτωνα. Καὶ πάντοτε ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη νεοελληνικὴ πραγματικότητα, πότε ἀπὸ τὴν κατάσταση πού βρίσκεται ἡ παιδεία, πότε ἀπὸ τὴν ἀντίδραση πού παρουσιάζεται στὸν τύπο, στὴν ἐκκλησία, στὴν ἐπιστήμη, στὴν τέχνη, ἄλλοτε ἀπὸ τὸν τρόπο πού μεταφράζονται οἱ ἀρχαῖοι, ἢ ἀπὸ ἄλλη περίπτωση. Πάντοτε θεωρεῖ τὸ πραγματικό. Στὴ θεώρησή του αὐτὴ στρέφει τὴ ματιά του, στὸ δυναμικὸ χαρακτήρα πού κλείνουν μέσα τους τὰ προβλήματα. Κατορθώνει πάντοτε νὰ συλλάβει τὸν ἀντιθετικὸ ἀνταγωνισμό, ὅπως καὶ τὴ σχετική, τὴν προσωρινὴ ἰσορροπία καὶ σύνθεση. Μὲ ἄλλους λόγους, ἡ μεθοδικὴ του εἶνε διαλεχτική. Πρῶτα στὴν ἀρχὴ ὄχι καὶ τόσο ξεκαθαρισμένη καὶ ἔπειτα ὄλο καὶ πιὸ μορφωμένη ὡς πού στὸ τέλος γίνεται καθαρὰ μαρξική. «Ὅλο καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά», ὄλο καὶ πρὸς τὴ μέθοδο τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. Ἀπὸ τίς πρῶτες μελέτες του τίς ἱστοριοφιλοσοφικὲς καταλαμβάνει κανεὶς πῶς βρίσκεται πάνω στὴ γραμμὴ πού φέρνει πρὸς τὰ ἔκει.

Σ' αὐτὴ τὴν κατεύθυνση βρίσκει τὴν ἀπόκριση στὶς ἀπορίες του. Δὲ μαθαίνει μόνο πῶς μπορεῖ τὸ περασμένο ν' ἀξιοποιηθεῖ γιὰ τὸ σημερινό, παρὰ καὶ ἔξηγεῖ καὶ «αἰτιολογεῖ» τοὺς πολλοὺς τρόπους πού διάφορες κοινωνίες σὲ διάφορες ἐποχὲς ἀντίκρισαν τὴ σημασία του. Τόσες ἀξιολογικὲς ἀντιλήψεις ἀπὸ τόσες κοσμοθεωρητικὲς καὶ βιοθεωρητικὲς σκοπιεῖς. «Ἀλλοῦς

θὰ κοιτάξει τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἕνας χριστιανὸς τοῦ μεσαίωνα καὶ ἄλλιῶς ἕνας ἄνθρωπος τῆς αὐτῆς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' καὶ ἄλλιῶς ὁ προεπαναστατικὸς στοχαστὴς τοῦ 18ου αἰῶνα, ἄλλιῶς ὁ ἄγγλος ἀριστοκράτης τοῦ "Οξφορντ καὶ ἄλλιῶς ὁ σοσιαλδημοκράτης γερμανὸς, ἄλλιῶς ὁ γάλλος ἀνθρωπιστὴς τῆς τρίτης γαλλικῆς δημοκρατίας καὶ ἄλλιῶς ὁ ἐθνικοσοσιαλιστὴς τοῦ Γ' Ράιχ» (Εἰσαγωγή στὸ Σοφιστὴ, σ. 22). "Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶνε τυχαῖα, δὲν εἶνε αὐθαίρετες ὑποκειμενικὲς δοξασίαι, παρὰ εἶνε αἰτιοκρατημένα κοινωνικὰ φαινόμενα.

Μὰ ποιά εἶνε αὐτὴ ἡ αἰτιοκρατία;

"Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶνε μιὰ ἀτομικὴ μονάδα ποὺ ξεχωρίζει ὀλωσδιόλου ἀπὸ τοὺς ἄλλους γύρω του. Ἄνήκει πάντοτε σὲ μιὰ κοινωνία. Μόνο μέσα σ' αὐτὴ ζεῖ, σκέπτεται, βούλεται καὶ πράττει. Μὰ αὐτὴ ἡ κοινωνία δὲν εἶνε ὁμοιόμορφη καὶ μονότονη, παρὰ διαρθρώνεται σὲ ομάδες, σὲ τάξεις. Μέσα στὸ σύνολο κάθε τάξη κατέχει ὀρισμένη κοινωνικὴ θέση, βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τίς ἄλλες, ζεῖ, σκέπτεται κ' ἐνεργεῖ μὲ τὸ δικό της τρόπο. Κοινωνία μονότονη εἶνε μιὰ ἀφηρημένη ἔννοια, δὲν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα, παρὰ πάντα κλείνει μέσα της διάφορες ομάδες μὲ ἀνταγωνιστικὲς ροπὲς καὶ εἴτε βρίσκονται σὲ προσωρινὴ ἰσορροπία ἢ σ' ὀλοφάνερη σύγκρουση. Κάθε τάξη θέλει νὰ κυριαρχήσει, ν' ἀνεβεῖ ὀικονομικὰ καὶ κοινωνικὰ καὶ νὰ μεταδώσει τίς δικαιολογικὲς, θρησκευτικὲς, πολιτειακὲς κλπ. δοξασίαι της, ὅλο τὸ ἰδεολογικό της περιεχόμενο στὸ σύνολο. "Ὅλες αὐτὲς οἱ διάφορες ἰδεολογίαι, ὅλο αὐτὸ τὸ πνευματικὸ ἐποικοδόμημα, καθρεφτίζει μέσα του τὴν κοινωνικὴ διαφοροποίηση. Γι' αὐτὸ σὲ μιὰν ὀρισμένη ἐποχὴ καὶ στὴν ἴδια κοινωνία, σ' ἕνα λαό, μπορεῖ νὰ φανερώνεται διάφορα καὶ ἀνταγωνιστικὰ μεταξὺ τους ἰδεολογικὰ ρεύματα. "Ὅταν ὅμως μιὰ ὀρισμένη τάξη κυριαρχεῖ, εἶνε δυνατὸ ἡ δικὴ της ἰδεολογία νὰ πάρει τὸν κύριο τόνο μέσα στὸ σύνολο, ὥσπου νὰ παρουσιαστεῖ μιὰ ἄλλη τάξη ποὺ προσπαθεῖ ν' ἀνεβεῖ καὶ αὐτὴ μὲ τὴ σειρά της καὶ νὰ προβάλει μιὰν ἄλλη διαφορετικὴ νοοτροπία. «Κάθε λαὸς δὲν ἀποτελεῖ ἕνα ὁμοιόμορφο σύνολο ἀτόμων, οὔτε ἐπομένως οἱ συνιστάμενες τῶν κοινωνικῶν ἐνεργειῶν, ποὺ τίς ὀνομάσαμε ἀξίαι τοῦ πολιτισμοῦ, εἶνε γεννήματα τοῦ συνόλου τῶν ἀτόμων ἑνὸς λαοῦ. Τίς περισσότερες φορὲς εἶνε δημιουργήματα στενότερων ὀμάδων ἢ κοινωνικῶν τάξεων. Μιὰ κοινωνικὴ τάξη ποὺ ἔχει τὴν ἡγεμονία στὸ σύνολο. . . δημιουργεῖ ἢ συντηρεῖ τίς ἀξίαι τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ κατὰ ἕνα τύπο σύμφωνο μὲ τὰ συμφέροντά της, τίς ἐπιδράσεις ποὺ δέχεται ἢ κατὰ τὴν πλαστικὴ της δύναμη» (Δημιουργικὸς ἱστορισμός, σελ. 15). Ἄνάλογη μὲ τὴν ἰδεολογία ποὺ ἔχει μιὰ κοινωνία εἶνε κ' ἡ στάση ποὺ παίρνει ἀπέναντι στὸ περασμένο. "Ἐτσι ἕνα ἰδεολογικὸ ρεῦμα ἀγκαλιάζει μέσα του καὶ δίνει τὸ δικό του χρῶμα σὲ κάθε πολιτιστικὴ ἐκδήλωση, θρησκεία, τέχνη, φιλοσοφία κλπ., στίς ἀξίαι τοῦ περασμένου, σ' ὅλη τὴν πνευματικὴ δημιουργία, σ' ὅλο τὸ «ἱστορικὸ γίγνεσθαι». Ἡ ἰδεολογικὴ αὐτὴ ροπὴ δίνει ἀκόμα τὸ χαρακτῆρα της καὶ στὴν

ἀντίληψη πού ἔχει κανεῖς γιὰ τὸ φυσικὸ κόσμο. Μὲ ἄλλους λόγους μορφώνονται μιὰ ὀρισμένη βιοθεωρία γιὰ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ μιὰ ὀρισμένη κοσμοθεωρία γιὰ τὴ φύση. Αὐτὲς οἱ δυὸ ἀλλάζουν μὲ τὸν καιρὸ, ὅπως ἀλλάζει ἡ κοινωνικὴ σύνθεση.

Μὰ ἀκόμα καὶ μέσα σὲ μιὰ κοινωνία ὑπάρχουν πολλές ἰδεολογίες ἀνάλογα μὲ τὴ σύνθεσή της, μὲ τὴν ἀνταγωνιστικὴ κατάστασι πού βρίσκονται οἱ ὁμάδες της. Δίπλα σὲ μιὰ συντηρητικὴ ἰδεολογία παρουσιάζεται μιὰ ἢ καὶ περισσότερες ἄλλες διαφορετικὲς. Ὅλο αὐτὸ τὸ γίνεσθαι εἶνε ἱκανὴ νὰ τὸ συλλάβει καὶ νὰ τὸ διατυπώσει μόνο ἡ ματεριαλιστικὴ διαλεκτικὴ. Αὐτὴ ἀντικρούοντας πᾶν «ἓνα ἑνιαῖο σύνολο τὴ φύση καὶ τὸν ἀνθρώπο πού εἶνε ἓνα μέρος της καὶ τὸν ἀνθρώπινο πολιτισμό, δὲν ξεχωρίζει κανένα φανέρωμα τῆς ζωῆς μὲ ξεχωριστὴ αἰτιότητα καὶ αὐτόνομη ἐξέλιξι. Σ' ἓνα τέτιο συνολικὸ ἀντίκρισμα τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ἀνθρωπότητος φανερώνεται καθαρὰ ἡ σχέση τῆς αἰτιότητας, πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν τρόπο πού ἐξασφαλίζει ὁ ἀνθρώπος τὴν ὑπαρξή του πάνω στὴ γῆ καὶ στὸν τρόπο πού ἀντιλαμβάνεται τὸν κόσμο καὶ ἐνεργεῖ μέσα σ' αὐτὸν σὲ κάθε ἐπίπεδο τῆς ζωῆς» (Πνευματικὲς μορφὲς τῆς ἀντίδρασης, Νέοι Πρωτοπόροι 1933, σ.7). Ὅλο τὸ πνευματικὸ ἐποικοδόμημα δὲ μπορεῖ παρὰ ν' ἀκολουθεῖ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, μπαίνει καὶ ἀνῆκει σ' αὐτό, ἀλλάζει, εἶπαμε, μὲ τὴν ἀλλαγὴ πού γίνεται στὴν κοινωνικὴ σύνθεσι. Μὰ καὶ αὐτὴ πάλι ἀκολουθεῖ «τὸν τρόπο πού παράγονται καὶ κατανέμονται τὰ μέσα τῆς ζωῆς». Μιὰ νέα κοινωνικὴ τάξι πού μορφώνεται μέσα σὲ μιὰ κοινωνία ἀπὸ ὀρισμένους οἰκονομικοὺς παράγοντες, ἔρχεται σὲ σύγκρουσι μὲ μιὰν ἄλλη ἢ ἄλλες πού κυριαρχοῦν πάνω στὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, δυναμώνει τὴ συνείδησή της μέσα σ' αὐτὴ τὴν πάλι, γίνεται ἐπαναστατικὴ καὶ μορφώνει μιὰ σύμφωνη μὲ τὴ θέσι της ἰδεολογικὴ ροπή.

Σ' ὅλη τὴν ἀνάλυσι, πού κάνει ὁ Γ.ληνὸς ἐδῶ κ' ἐκεῖ καὶ μάλιστα στὰ ἔργα τῆς ὄριμης ἡλικίας του σχετικὰ μὲ τὴν πνευματικὴ δημιουργία, τὴν κοινωνικὴ διαφοροποίησι καὶ τὴν οἰκονομικὴ βάση, προσπαθεῖ ν' ἀκολουθήσει τὴ διαλεκτικὴ κίνησι πού χαρακτηρίζει τὴν ἐξέλιξι. Στὴν κεφαλαιοκρατικὴ κοινωνία, διδάσκει ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός, παρουσιάζεται μιὰ διαφοροποίησι σὲ τάξεις πού βρίσκονται σ' ἀντίθεσι. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν κοινωνία ὑπάρχει κίνησι, ἡ ἀντίθεσι ὀλοένα μεγαλώνει καὶ γίνεται σφοδρὸς ταξικὸς ἀγῶνας. Καὶ γενικότερα μπορούμε νὰ παρακολουθήσουμε τὸ φαινόμενο αὐτὸ καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν κεφαλαιοκρατικὴ ὀργάνωσι, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὰ σήμερα. Ἡ ταξικὴ κοινωνία ἔχει προέλθει μέσα στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξι ἀπὸ μιὰν ἄλλη πρωτόγονη πού δὲν εἶχε πρῶτα καθαρὴ ταξικὴ διάρθρωσι. Μὲ τὸν καιρὸ οἱ μικρὲς διαφορὲς πού παρουσιάστηκαν μέσα της μεγάλωσαν κ' ἐγίναν ἀντιθετικὲς καὶ ἀνταγωνιστικὲς. Ἔτσι προβάλλουν οἱ ἀντιφάσεις πού ἀπαιτοῦν τὴ λύσι τους, τὴν ἰσορροπήσή τους, τὴν «ἄρσι» τους μέσα σὲ μιὰ νέα ἐνότητα, σ' ἓνα ἀνώτερο νέο ἐπίπεδο. Μὰ καὶ σ' αὐτὸ

δὲ λείπει ὀλωσδιόλου ἢ ἔντασι, ἢ ἰσορροπηση εἶνε σχετική, ὥσπου πάλι ἢ ἐνότητα σπάξει καὶ φανερόντων νέοι ἀνταγωνισμοί. Ἡ κοινωνία λοιπὸν εἶνε ἐνότητα ἀντιθετικῶν ροπῶν. Κ' ἢ μαρξιστική τῆς ἔννοια δὲν εἶνε καμμιὰ ἀφαίρεση χωρὶς συγκεκριμένο περιεχόμενο, παρὰ εἶνε μιὰ ζωντανὴ σύνθεσι ἀντιθετικῶν διορισμῶν, ὅπως λ.χ. ἐκμεταλλεύτρια τάξι καὶ ἀδικούμενη τάξι, παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ παραγωγικὲς σχέσεις, βάση κ' ἐποικοδόμημα στὴν περίπτωσι ποὺ τὸ δεύτερο δὲν ἀκολουθεῖ τὴν ἀλλαγὴν τῆς πρώτης κλπ.

Ἀπὸ τῆ σκοπιᾶ τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ δίνει ὁ Γληνὸς μιὰν ἱκανοποιητικὴ ἀπόκρισι στὴς ἀπορίες του. Ἐκίνησε δημοτικιστὴς κ' ἔγινε διαλεκτικὸς ματεριαλιστὴς. Ἀπ' αὐτὴ τῆ σκοπιᾶ κατανοεῖ κ' ἐρμηνεύει τὴν ἀρχαιομανία καὶ τὴν ξενομανία. Ἀπ' αὐτὴ κατορθώνει νὰ ἴδῃ καὶ νὰ συλλάβῃ πῶς τὸ παλιὸ μπορεῖ νὰ γίνῃ σπέρμα ζωῆς γιὰ τὸ σημερινὸ καὶ τὸ μελλοντικόν. Μὲ αὐτὴ τὴν προοπτικὴ δίνει ἕνα σύντομο διάγραμμα γιὰ τὴ θέσι ποὺ πῆραν οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς ἀπὸ τὸν τρίτο προχριστιανικὸ αἰῶνα ὡς τὰ σήμερα, θέσι φυσικὰ ποὺ δὲν εἶνε πάντοτε ἢ ἴδια καὶ ποὺ συμβαδίζει κάθε φορὰ μὲ τὴν μορφὴν τῆς οἰκονομικῆς, τῆς κοινωνικῆς, τῆς ὀργανωτικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς (Εἰσαγωγή στὸ Σοφιστή, σ. 31 κπ.). Μὲ τὴν ἴδια προοπτικὴ μελετᾷ καὶ τὴν κατευθύνσεις ποὺ ἀκολούθησε καὶ ἀκολουθεῖ ἢ τέχνη στὴ νεότερη μετεπαναστατικὴ Ἑλλάδα, ὅπως καὶ ἡ ἐπιστήμη. Σὺν κοινωνικὸς ἀνατόμος ἀναλύει τὰ φαινόμενα, τὰ συνδυάζει καὶ τὰ συνθέτει. Κι ὅλος του ὁ μόχθος καὶ ὅλη του ἡ νοσταλγία στρέφεται στὸν τρόπο ποὺ μποροῦν ὁ ἀρχαῖος πολιτισμὸς καὶ ὁ σύγχρονος εὐρωπαϊκὸς νὰ γίνουν δημιουργικὰ παραδείγματα καὶ κίνητρα γιὰ τὸ νεότερο ἑλληνισμὸ. «Ἡ προχωρημένη στὸν πολιτισμὸ Δύσι καὶ ἡ περίλαμπρη καὶ πολυύμνητη ἀρχαιότητα ποὺ φώτισε καὶ τοὺς δυτικὸς λαοὺς στὴν ἀναγέννησή τους, νὰ λοιπὸν οἱ δυὸ πόλοι, ὅπου θὰ στραφεῖ ἡ ἀναγεννητικὴ προσπάθεια τῶν ἐλλήνων» (ἴδιο ἔργο, σ. 35). Τὸ τί θὰ πάρομε καὶ ἀπὸ τοὺς δυὸ καὶ πῶς θὰ τοὺς χρησιμοποιήσομε θὰ μᾶς τὸ δείξει ἢ ἐπιστήμη, ἢ ἀληθινὴ ἐπιστήμη ποὺ ζητεῖ νὰ βρεῖ παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν αἰτιολογικὴν σχέσι, νὰ ἐξηγήσει πραγματικὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξι). Αὐτὴ δὲν καταφεύγει στὸ θάμα, στὸ μυστήριον, δὲ γεμίζει τὸν ἀνθρώπινον νοῦ μὲ καταχνιὰ καὶ μὲ θολούρα ἀντὶ νὰ τὸν φωτίζει. Αὐτὴ ἢ διαλεκτικὴ ἐπιστήμη μᾶς, διδάσκει πῶς γερασμένες κοινωνίες πρόσεξαν τοὺς τύπους, τοὺς ἀνακήρυξαν αἰῶνιες καὶ ἀπόλυτες ἀξίες, ζήτησαν τὴν ἀπλὴ «ἀναβίωσι» τῶν περασμένων. Αὐτὴ ἢ στάσι τους ἦταν σύμφωνη μ' ὅλη τὴν πνευματικὴν κατάστασι τους καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴν θέσι. Αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσε τὰ συμφέροντά τους. Μὲ τὴν προσκόλλησι τους στὸν ἀδειοῦς τύπους, ζητοῦσαν νὰ κρατήσουν τὴν κοινωνικὴν κυριαρχικὴν θέσι, ἐνῶ ἢ ζωὴ εἶχε προχωρήσει καὶ εἶχαν ἀλλάξει ἀρκετὰ οἱ ἱστορικὲς συνθῆκες. Ἡ συνειδητὴ στροφὴ στὸ περασμένο, ὁ «ἱστορισμὸς» αὐτὸς δὲν εἶνε δημιουργικὸς, δὲν προάγει τὴν ζωὴν. Ἡ συνειδητὴ ὅμως προσπάθεια γιὰ τὴν ἀναβίωσι τοῦ παλιοῦ πρέπει νὰ εἶνε μιὰ ὁρμὴ γιὰ τὴν ἀξιοποι-

ησή του μέσα στο σημερινό, ένας αληθινά «δημιουργικός ιστορισμός». Αυτός δὲν εἶνε μόνο μιὰ θεωρητικὴ κατανόηση κ' ἐρμηνεία, παρὰ καὶ μιὰ προτροπὴ καὶ μιὰ ἐπιταγὴ γιὰ τὴν πράξη ποὺ ὑπηρετεῖ τὸ τορινὸ κι ἀποβλέπει στὸ μελλοντικό. Δὲν εἶνε μιὰ τάση στὴν ἀκινησία, στὴ συντήρηση μορφῶν ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται πιά στὴν τορινὴ πραγματικότητα, παρὰ μιὰ κίνηση πρὸς τὰ ἐμπρός. «Ἡ ἱστορικὴ παρατήρηση μᾶς δείχνει πὼς καὶ ὁ ἱστορισμὸς καὶ ἡ ἱστορικὴ του σημασία γιὰ τὴ ζωὴ δὲν εἶνε ἑνὸς εἴδους. Ἡ συνειδητὴ στροφὴ καὶ προσκόλληση στὸ παρελθὸν ὑπῆρξε γιὰ λαοὺς πολλοὺς καὶ γιὰ αἰῶνες πολλοὺς τὸ νεκροσάβανο τῆς ζωῆς. Λαοὶ ἐξαντλημένοι, λαοὶ ποὺ ἔχασαν τὴ δημιουργικὴ τους δύναμη, ἔμειναν μὲ πείσμα προσκολλημένοι σὲ ἀποκρυσταλλωμένες ἀξίες ποὺ μιὰ φορὰ δημιουργήσαν οἱ ἴδιοι ἢ πῆραν ἐν μέρει ἀπὸ ἄλλους. Καὶ ἄφησαν τὴ ζωὴ τους νὰ γίνῃ φτωγὴ, ἀχρωμάτιστη, ταπεινὴ μαζὶ μ' αὐτές». «Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πάλι βρίσκουμε τὴν ἐπιστροφὴ πρὸς τὸ παρελθὸν νὰ δίνει νέες κατευθύνσεις στὸ παρόν, νὰ χρησιμεύει ὡς σπόρος γιὰ νέες ἰδέες, νὰ χαρακτηρίζεται ὡς ἀληθινὴ ἀγαγέννηση. Ἔτσι στὴ δυτικὴ Εὐρώπη τὸ 15ο καὶ 16ο αἰῶνα, ἡ μελέτη τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος βοηθεῖ τὸ ἀνθίσμα τῶν λογοτεχνιῶν, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ δυναμώνει τὴ βαθμιαία ἐξέλιξη νέων κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν καθεστώτων» (Δημιουργικός ἱστορισμός, σ. 9-10). Τὸ πρῶτο εἶδος, ὁ ἄγονος ἱστορισμὸς, εἶνε δουλικὴ μίμηση χωρὶς οὐσιαστικὸ περιεχόμενο. Μὰ τὸ ἄλλο, τὸ δεύτερο, εἶνε μιὰ «μετουσίωση ἀξιῶν» καὶ φανερῶνεται σ' ἐποχὲς δημιουργικῆς ὁρμῆς, ἐδῶ γίνεται μιὰ ἀφομοίωση μόνοι ἐκείνου τοῦ στοιχείου ἀπὸ τὰ περασμένα ποὺ εἶνε γόνιμο. Κι αὐτὸς ὁ ἱστορισμὸς εἶνε δημιουργικός, ἐπειδὴ δὲν προσαρμόζεται στὴ σημερινὴ κατάσταση καὶ τὴν ἀνυψώνει καὶ βοηθεῖ στὴν παραπέρα ἐξέλιξη. Ἡ ἐπιλογὴ τῶν κατάλληλων στοιχείων εἶνε σωστὴ, ὅταν γίνεται ἀπὸ ὀρισμένη κοσμοθεωρητικὴ σκοπιὰ. Ἀνάλογα μὲ τὴ σκοπιὰ ποὺ χρησιμοποιοῦμε, εἶνε καὶ τὰ ἀποτελέσματα κάθε φορὰ. Ἀπ' αὐτὴ «θὰ ἐξαρτηθεῖ καὶ τὸ τί θ' ἀναζητήσουμε καὶ τὸ τί θὰ ἴδουμε καὶ τὸ τί θὰ ξαναζήσουμε ἀπὸ τὰ περασμένα..., ἂν θὰ συλλάβουμε μορφὲς ἀκίνητες καὶ ἀπολιθωμένες ἢ κινημένες καὶ ζωντανές, ἂν θὰ πιάσουμε τὸ σκελετὸ ἢ τὴ σάρκα καὶ τὰ νεῦρα καὶ τοὺς χυμούς, ἂν θὰ σφίξουμε στὰ χέρια μας τὴ ζωὴ ἢ θὰ κυνηγήσουμε σκιές» (Εἰσαγωγὴ στὸ Σοφιστὴ, σ. 23). Καὶ κατορθώνει κανεὶς νὰ πιάσει τὴ ζωντανὴ σάρκα, ὅταν λογαριάζει τὸ σημερινὸ πραγματικό. Τὸ χαρακτηριστικότερο γνώρισμα μιᾶς δημιουργικῆς ἐποχῆς εἶνε ἡ θέση ποὺ αὐτὴ παίρνει ἀπέναντι στὸ τορινό. Αὐτὸ λοιπὸν εἶνε τὸ κριτήριο, αὐτὴ εἶνε ἡ σωστὴ βάση ποὺ πρέπει νὰ σταθεῖ κανεὶς γιὰ νὰ πάρει ἀπὸ τὸ παλιὸ ὅ,τι τοῦ χρειάζεται ἢ θέσει ἀπέναντι στὸ σημερινό, μὰ στὸ σημερινὸ ποὺ δὲν εἶνε στατικό, ἀκίνητο, παρὰ εἶνε γεμάτο ζωντανὸ δυναμισμό κι ὄρμᾶ πρὸς τὸ μελλοντικό. Ἔτσι περασμένο καὶ τορινό, μ' ὅλη τὴν ἀντίθεσή τους, μ' ὅλη τὴν ἀνταγωνιστικὴ τους πάλι κατορθώνουν νὰ συμφιλιωθοῦν, νὰ ἐνωθοῦν καὶ νὰ δώσουν κάτι νέο,

ν' ἀποτελέσουν μιὰ δημιουργική στιγμή ἐπάνω στήν ἐξελικτική γραμμή.

Ὁ «φιλόσοφος τῆς ἱστορίας» γυρισμένος πρὸς τὴν πράξη, πρὸς τὸ τορινό, ὄλο καὶ μελετᾷ τὸ περασμένο, ὄλο καὶ δουλεύει μέσα του τὴν προβληματική του, τὴν ἐξετάζει ἀπ' ὅλες τὶς πλευρές της, τὴν πλαταίνει καὶ τὴ βραθαίνει, ξεσκεπάζει νέα στοιχεῖα, ξανοίγει πιὸ φωτεινοὺς δρόμους. Στὴν Εἰσαγωγή του στὸ Σοφιστὴ ἀντικρίζει τὰ ἴδια πάλι ζητήματα ποὺ τὰ εἶχε μελετήσει στὸ «Δημιουργικὸ ἱστορισμὸ» καὶ σ' ἄλλα ἄρθρα του προτύτερα. Μὰ τώρα ἡ πνευματικὴ ματιά του ἀπλώνεται πολὺ μακρύτερα. Τώρα βρίσκει νέους συνδυασμοὺς, νέους ἀνταγωνισμοὺς, ἀτενίζει ἀπὸ μιὰ σκοπιὰ ποὺ εἶνε καθολικότερη. Συγκρίνει τοὺς διάφορους τρόπους ποὺ οἱ διάφορες ἐποχὲς ἔχουν ἀντικρίσει τὸν ἀρχαῖο κόσμο καὶ βρίσκει σὰν γύρια χαρακτηριστικά τους—ἀφήνοντας ἄλλα ἐνδιάμεσα—δυσὸ βασικοὺς τύπους: τὸ φ ο ρ μ α λ ι σ μ ὸ καὶ τὸ δ υ ν α μ ι κ ὸ ρ ε α λ ι σ μ ὸ. Ὁ πρῶτος ποὺ εἶνε ὅ,τι κι ὁ ἄγονος ἱστορισμὸς, στρέφεται στὸ σχῆμα, στὸ «εἶδος». Δίνει στὴ μορφή τὴν κύρια σημασία, τὴν παίρνει γιὰ κάτι σταθερὸ, ἀμετάβλητο, πρωταρχικὸ, αὐτόνομο, σὰν μιὰ μεταφυσικὴ ὄντοτητα. Σαστίζει μπρὸς στὴν παρουσία της καὶ δὲν ξαίρει πῶς νὰ τὴν ἐξηγήσει, εἶνε κάτι σὰν τὴν πλατωνικὴ ὑπερβατικὴ ἰδέα. Ἡ μορφή ἔρχεται σὰν ἀποκάλυψη, ἴσως ἀπὸ τὸ θεό, γιὰ νὰ μορφοποιήσει τὴ χαστική, τὴν ἄμορφη ὕλη.

Εἶνε φανερὸ πῶς αὐτοὶ οἱ νέοι στοχασμοὶ τοῦ Γληνοῦ δὲν ἀναφέρονται μόνο σ' ἐρισμένη θεώρηση τοῦ ἱστορικοῦ περασμένου, παρὰ εἶνε πολὺ γενικότεροι, στρέφονται καὶ σ' ἐρισμένη ἀντίληψη γιὰ τὸ φυσικὸ κόσμο. Ὁ φορμαλισμὸς αὐτὸς—ἔτσι πλατιά ποὺ μᾶς δίνεται τώρα—δὲ μπορεῖ νὰ βρεῖ τὴ σχέση τῆς μορφῆς μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα σ' ὁποιαδήποτε περιοχὴ. Μάταια βλέπει πῶς παντοῦ καὶ στὸν ἱστορικὸ καὶ στὸ φυσικὸ κόσμο ὑπάρχει κίνηση, ἀλλαγὴ, αἰτιατικὴ ἀλληλουχία. Δὲ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὰ φαινόμενα, νὰ συσχετίσει τὶς μορφές, αὐτὰ τὰ αἰώνια πρότυπα, μὲ τὰ πραγματικὰ ὑποστατά, τὰ μεταβλητὰ καὶ φθαρτά. Γι' αὐτὸ πολλὲς φορὲς ἀρνιέται τὴν κίνηση, τὴ μεταβολή, σὰν τοὺς ἀρχαίους ἐλεάτες καὶ τὴν κηρύττει πλάνη. Ἐπιμένει νὰ πιστεύει πῶς ἡ πραγματικὴ οὐσία, τὰ ἀληθινὰ ὄντα εἶνε οἱ ἀμετάβλητες μορφές. Τὸ εἶναι λοιπὸν τὸ θέλει σταθερὸ καὶ, τὸ χωρίζει ἀπὸ τὸ γίγνεσθαι, ἔτσι μένει μέσα στὴν ἀκίνησι τοῦ θανάτου. Κι ἀκόμα, ἀφοῦ τὸ ἰδανικὸ του εἶνε τὸ ἀμετάβλητο, δέχεται καὶ τὶς ἠθικὲς ἀξίες σταθερὲς σὰν τέτιες αἰώνιες μορφές. Οἱ ἀξίες παίρνουν τώρα μεταφυσικὴ ὑπόσταση. Ἐτσι ὁ φορμαλισμὸς γίνεται ὄλωσδιόλου τυπολατρικὸς, κλείνει τὰ μάτια του ἐμπρὸς στὴν κινούμενη πραγματικότητα καὶ μένει μὲ ἄδειες μορφές, μὲ κούφια ὄστρακα.

Ὁ ἄλλος βασικὸς τύπος εἶνε ὁ δυναμικὸς ρεαλισμὸς ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ δημιουργικὸ ἱστορισμὸ. Μὰ κ' ἐδῶ πάλι ἡ σημασία του εἶνε πολὺ πλατύτερη. Δὲν πρόκειται γιὰ ἐρισμένη θεώρηση μόνο τῶν ἱστορικῶν φαινομένων παρὰ καὶ τῶν φυσικῶν. Ὁ δυναμικὸς ρεαλισμὸς δέχεται τὴν ἀντικειμενικὴ πραγ-

ματικότητα πού ένα μέρος της είνε κι ὁ ἄνθρωπος. Αὐτὴ ἢ ἀντικειμενικὴ οὐσία εἶνε ὁ ἔσχατος φορέας τῶν μορφῶν. Δὲ χωρίζονται μορφή καὶ οὐσία, εἶναι καὶ γίνεσθαι, παρὰ εἶνε καὶ τὰ δυὸ πρωταρχικὰ ἐνωμένα. «Ἡ οὐσία εἶνε ἀναπόσπαστα πάντα δεμένη μὲ τὴ μορφή, γιατί ἢ μορφή εἶνε ὁ τρόπος ὑπαρξῆς τῆς οὐσίας. Τὸ κάθε τι δοσμένο σ' ὄλο τὸ ἐπίπεδο τῆς πραγματικότητας, ἔξωτερικὰ πράγματα, ἐπιφάνειες, σχήματα, καταστάσεις, σχέσεις κάθε λογῆς καὶ συνεπαφές, ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο, τὸ κάθε τι πού ὑποστατώνεται, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμή μέσα στὸ χρόνο ἢ σὲ σχετικὴ διάρκεια φαινομενικὰ ὁμοιόμορφη, εἶνε περαστικὴ ἰσορρόπηση κινούμενης οὐσίας, κινούμενη μορφοποιημένη οὐσία. Ἡ μορφή εἶνε ὁ τρόπος πού ὑπάρχει κάθε στιγμή ἢ κινούμενη οὐσία, ἕνα σύστημα ἀπὸ σχέσεις δυνάμεων πού δὲν παύουν νὰ ἐνεργοῦν ἀδιάκοπα. Ἡ περαστικὴ κινούμενη ἰσορρόπηση τῶν δυνάμεων εἶνε ἢ μορφή. Καὶ εἶνε περαστικὴ καὶ κινούμενη, ὅσο κι ἂν ἔχει κατακτήσει φαινομενικὴ ταυτότητα καὶ διάρκεια, γιατί ἢ ταυτότητα καὶ ἢ διάρκεια εἶνε μιὰ μερικὴ περίπτωση τῆς ἀλλαγῆς, τῆς ἐτερότητας, τῆς κίνησης, εἶνε μιὰ ἰσορρόπηση ἀπὸ ἐνέργειες πού δὲν σταματοῦν ποτὲ» (Εἰσαγωγή στὸ Σοφιστὴ, σ. 28). Ὁ δυναμικὸς ρεαλισμὸς λοιπὸν ἀτενίζει τὸ κάθε γίνεσθαι, εἴτε ἱστορικὸ εἴτε φυσικὸ, ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιά. Προσπαθεῖ νὰ πλησιάσει ὅσο μπορεῖ περισσότερο τὴν πραγματικότητα, νὰ συλλάβει τὴ ροὴ καὶ τὴ νομοτέλειά της. Προσπαθεῖ νὰ κυριαρχήσει στὴ φύση ἐνεργώντας σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους πού τὴν κυβερνοῦν. Προσπαθεῖ ἀκόμα ν' ἀνασυνθέσει τὸ περασμένο καὶ νὰ βρεῖ τὴν κατευθυντήριαν γραμμὴ τοῦ σήμερα καὶ τοῦ αὔριο γιὰ νὰ ὀδηγήσει τὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια. Ὅλα τὰ φαινόμενα καὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ τὰ ἀτενίζει σὰν μιὰ αἰτιοκρατημένη κίνηση, ζητεῖ τὴν ὀλόπλευρη αἰτιακὴ σχέση πού γεννᾷ τὴ μορφή, τὸ πράγμα, τὸν ἄνθρωπο, τὴν κοινωνικὴ ὀλότητα, τὸν καλλιτέχνη, τὸ φιλόσοφο, τὸν πολιτικὸ, τὸν κάθε δημιουργό, τὴν κάθε «ἀξία» (ἴδιο ἔργο σ. 29).

Μὲ ἄλλους λόγους καὶ στὸ φυσικὸ καὶ στὸν κοινωνικὸ καὶ πνευματικὸ κόσμον κρατεῖ ἢ κίνηση, ὁ ἀνταγωνισμὸς ἀνάμεσα στὰ ἀντίθετα, ἢ ἔνωση, ἢ «ἄρση» σὲ μιὰ νέα σύνθεση, ὅπου δὲν παύει ὀλότελα ἢ ἔνταση. Αὐτὴ δυνάμει σιγὰ σιγὰ ἢ κι ἀπότομα, ἢ σύνθεση χωρίζεται, νέα πάλι ἀντίφαση καὶ νέα πάλι ἔνωση καὶ ἰσορρόπηση κ' ἔτσι ὀλοένα. Ἀδιάκοπος χωρισμὸς κ' ἔνωση, ἀδιάκοπη κίνηση κ' ἐξέλιξη, δυναμικὴ πορεία πρὸς τὰ ἔμπροσ, ἀδιάκοπη δημιουργία.

Ὁ δυναμικὸς λοιπὸν ρεαλισμὸς, ὅπως τὸν ὀνομάζει ὁ Γληνός, δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ ἢ ἴδια ἢ διαλεχτικὴ πού μελετᾷ τοὺς νόμους πού κυβερνοῦν τὴν κίνηση, τὴν ἐξέλιξη τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καὶ τοῦ ἀνθρώπινου νοεῖν.

Ὁ Γληνός ζητεῖ τὴν ἀλήθεια. Αὐτὴ εἶνε τὸ πάθος πού τὸν καίει. Νοσταλγὸς μιᾶς ἀνώτερης κοινωνίας δὲν καταφεύγει στὴ χώρα τοῦ μύθου καὶ

τῆς φαντασίας, παρὰ προτιμᾶ νὰ μείνει μέσα στὴ σκληρὴ μὰ καὶ ζωντανὴ πραγματικότητα. Μέσα σ' αὐτὴ παλαίει καὶ ἀθλεῖ γιὰ τὴν ἀληθινὴ γνῶση, γιατί ἔχει τὴν ἀτράνταχτη πίστη πὼς αὐτὴ μονάχα σώζει.

Μὰ τί μᾶς δίνει αὐτὴ ἡ γνῶση ;

Ἡ ἀληθινὴ γνῶση δὲν εἶνε ἔξω ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτο, ποὺ μέσα του ζοῦμε καὶ ἀναπνέουμε. Δὲ βρῖσκεται ψηλὰ στὰ οὐράνια παρὰ πάνω στὴ γῆ. Σ' αὐτὴν ἀνήκουμε, ἐδῶ γεννιόμαστε καὶ πεθαίνουμε. Μέσα σ' αὐτὸν τὸν κόσμον κινούμαστε καὶ ἐνεργοῦμε. Αὐτὸν τὸν κόσμον πρέπει νὰ γνωρίζουμε. Αὐτὸς ὑπάρχει, δὲν εἶνε μιὰ αὐθαίρετη παράσταση μας. Ἡ ἀληθινὴ λοιπὸν γνῶση μᾶς δίνει κάτι ἀντικειμενικό, πραγματικό, ποὺ ὑπάρχει καὶ μόνο του χωρὶς τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς μιὰ συνείδηση, δηλαδὴ χωρὶς «ἓνα ὑποκείμενον ποὺ γινώσκει». Τὸ ἀντικειμενικὸ αὐτὸ πραγματικὸ καθρεφτίζεται στὴν αἴσθησιν καὶ στὴ νόησιν τοῦ ἀνθρώπου, τὸ φυσικὸ πρᾶγμα ἐνεργεῖ ἐπάνω στὰ αἰσθητήρια τοῦ ὄργανου καὶ προκαλεῖ αἰσθήματα. Αὐτὰ δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ μιὰ εἰκόνα, ἂν ὄχι ἀπόλυτα πιστὴ, πάντα ὅμως μιὰ ἀπεικόνισιν τοῦ ἐξωτερικοῦ πραγματικοῦ. Καὶ ἔπειτα οἱ ἐννοίαι δὲν εἶνε ἄλλο παρὰ ἐπεξεργασίαι τέτοιων εἰκόνων. Ἡ γνῶση λοιπὸν μᾶς δίνει κάτι τὸ ἀντικειμενικό. Τὸ ἴδιον γίνεται καὶ μὲ τὰ κοινωνικὰ καὶ ἱστορικὰ φαινόμενα. Καὶ αὐτὰ εἶνε ἀντικειμενικὲς πραγματικότητες, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον ποὺ τὶς ἀντικρούει. Αὐτὲς ἐπιβάλλονται στὴ νόησιν, ὅπως καὶ οἱ ἄλλαι τοῦ φυσικοῦ κόσμου. «Καὶ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι ξετυλίγεται μέσα σὲ μιὰν αἰτιακὴ ἀλληλουχίαν ἀπὸ ὄρους ἀντικειμενικῶν, ποὺ ὅπως καὶ στὸ φυσικὸ γίνεσθαι εἶνε ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον ποὺ θεωρεῖ. Τὸ εἶναι καθορίζει τὴ συνείδησιν καὶ ὄχι τ' ἀνάποδο» (Εἰσαγωγή στὸ Σοφιστὴν, σ. 48). Ὅταν ἡ νόησιν παρακολουθεῖ τὴ δυναμικὴ πορεία τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων, ὅταν προσαρμόζεται σ' αὐτὴ καὶ εἶνε καὶ ἡ ἴδια «διαλεκτικὴ», τότε ἐκεῖνο ποὺ γνωρίζει εἶνε ἀντικειμενικό, ἀληθινόν.

Μὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εἰπεῖ: ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμός εἶνε καὶ αὐτὸς μιὰ κοσμοθεωρία, ὅπως τόσαι ἄλλαι. Ὅλες αὐτὲς ἀντικρούουν τὴ φύσιν καὶ τὴν ἀνθρώπινον ἱστορίαν μὲ τὸ δικὸν τῆς τρόπον ἢ καθεμιὰ τους. Ποιὰ ἀπὸ ὅλα εἶνε ἡ σωστὴ; Ποῦ βρῖσκεται ἡ ἀλήθεια; Ποιὸ εἶνε τὸ κριτήριον;

Τὸ κριτήριον αὐτὸ ὁ Γληνὸς τὸ εἶχε βρεῖ καὶ πρὶν ἀκόμη γνωρίσει τὸ διαλεκτικὸ ὕλισμον τῆς θεωρίας. Τὸ εἶχε βρεῖ μόνος του μέσα στὴ ζωὴν του, στοὺς ἀγῶνας του, στοὺς πόθους καὶ στὶς λαχτάρας του γιὰ τὴν προκοπὴν τοῦ λαοῦ του. Τὸ μοναδικὸ κριτήριον τῆς ἀλήθειας εἶνε ἡ πράξις. Γιὰ τὴν γνῶσιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶνε ἀπαραίτητον τὸ πείραμα καὶ ἡ ἐπαλήθευσιν. Τὸ ἴδιον καὶ γιὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου: πρέπει νὰ τὴν κυρώνει ἡ πράξις. Ἡ θεώρησιν ἐκείνην ποὺ γίνεται κίνητρον προκοπῆς γιὰ τοὺς περισσότερους, ποὺ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκαι καὶ τὶς συνθήκαι τῆς ζωῆς, στὴν ἀντικειμενικὴ ὑπόστασιν καὶ στὴ ροὴν τῆς πραγματικότητος, ποὺ δίνει ὅ,τι ὑπόσχεται, αὐτὴ εἶνε ἡ ἀληθινὴ. «Ζωντανό, ἄρα ἀληθινό, εἶνε

τὸ σπέρμα ποὺ βλασταίνει, τὸ μόνο κριτήριο τῆς ἀλήθειας εἶνε ἡ πράξις».

Τὸ ἀληθινὸ λοιπὸν, σύμφωνα μὲ τοὺς στοχασμοὺς αὐτοῦ τοῦ Γληνοῦ, δὲν εἶνε κάτι τὸ ἀπόλυτο, τὸ αἰώνιο, τὸ ἀμετάβλητο. Μιὰ θεώρηση ποὺ γονιμοποίησε ἄλλοτε τὴ ζωὴ, ἦταν τότε ἀληθινή, μὰ σήμερα μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει αὐτὴ τὴν ἀξία. Τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴ γνώση τοῦ φυσικοῦ κόσμου· κι αὐτὴ μεταβάλλεται. Ἡ γνώση λοιπὸν εἶνε σχετικὴ. Ὅμως δὲν πρέπει νὰ παρανοήσουμε αὐτοὺς τοὺς στοχασμοὺς. Ὁ σχετικισμὸς ποὺ διδάσκει ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς δὲν εἶνε διόλου «πραγματισμὸς» ἢ «ὑποκειμενισμὸς» ἢ ἀκόμα «σκεπτικισμὸς» κι «ἀγνωστικισμὸς». Ὁ πραγματισμὸς δὲ ζητεῖ καμμιάν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, παρὰ ὅλα τὰ μετρᾶ μὲ τὸ ὑποκειμενικὸ μέτρο τοῦ «χρήσιμου». «Τὸ ἀληθινὸ εἶνε τὸ ὠφέλιμο» καὶ «τὸ ὠφέλιμο εἶνε τὸ ἀληθινόν», εἶνε γι αὐτὸν ἓνα καὶ τὸ ἴδιο. Τέτια ὅμως πραγματιστικὴ ἀντίληψη δὲν ὑπάρχει διόλου στὸ διαλεκτικὸ ὕλισμὸ, οὔτε φυσικὰ καὶ στὴ σκέψη τοῦ Γληνοῦ. Ὁ διαλεκτικὸς ὕλισμὸς δέχεται πὼς «τὸ ἀληθινὸ εἶνε ὠφέλιμο», μὰ δὲν ἀντιστρέφει παρὰ λέγει· εἶνε κάτι ὠφέλιμο, ἐπειδὴ εἶνε ἀληθινόν. Τὸ ὠφέλιμο βγαίνει ἀπὸ τὸ ἀληθινὸ καὶ μόνο γι αὐτὸ τὸ λόγο μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν κριτήριό του. Κι ἀκόμα ὁ σχετικισμὸς αὐτὸς δὲν εἶνε ριζικός. Ἄν μιὰ ἱστορικὴ θεώρηση ἢ μιὰ φυσικὴ ἐρμηνεῖα ἔπαυσε νὰ εἶνε σήμερα ἀληθινή, εἶνε γιὰτὶ δὲν ἀνταποκρίνεται πιά στὴν πραγματικότητα. Σ' ὀρισμένη στιγμὴ ἔδωκε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ τὴν παρατέρα ἀνάπτυξη κ' ἦταν τότε ἀληθινή. Ἀπ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν ἀποψη καμμιά μερικὴ γνώση δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς εἶνε ἀπόλυτη. Ὅμως κάθε μερικὴ γνώση ποὺ μᾶς βοηθεῖ νὰ προχωρήσουμε, εἶνε ἓνα βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρός, μᾶς φέρνει πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα. Ὅλο καὶ καταχτοῦμε τὴν ἀλήθεια, ὅσο κι ἂν δὲ φτάνουμε στὸ τέλος. Ὅλο κι ἀνακαλύπτουμε νέες πλευρὲς τοῦ κόσμου ποὺ εἶνε τόσο πλούσιος ποὺ δὲν τὸν ἐξαντλοῦμε. Ὅλο καὶ βρισκόμαστε ἐπάνω σ τὸ δ ρ ό μ ο π ο ὺ φ έ ρ ν ε ι ἀ π ό λ υ τ η ἀ λ ή θ ε ι α, ὅλο καὶ τὴν πλησιάζουμε περισσότερο. Ἄν ἡ μερικὴ γνώση εἶνε σχετικὴ, ἢ κατεύθυνση ὅμως εἶνε κάτι διαφορετικόν, δείχνει πρὸς τὸ ἀπόλυτο. Τὸ σχετικὸ λοιπὸν ἔδῳ δὲν εἶνε αὐθαίρετο ὑποκειμενικόν. Φτάνει μόνο ἡ μερικὴ γνώση νὰ βρῖσκεται ἐπάνω στὸ δρόμο ποὺ φέρνει στὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια.

Τὸ ἀληθινὸ λοιπὸν φέρνει πάντοτε πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἡ ἀλήθεια σώζει. Δὲν εἶνε μόνο θεωρητικὴ, παρὰ εἶνε καὶ πρακτικὴ. Γνώση καὶ πράξις δὲ χωρίζονται. Ἡ γνώση πρέπει νὰ φέρνει στὴν πράξις κ' ἡ πράξις ὄχι μόνο νὰ ἐπαληθεύει, παρὰ καὶ νὰ μορφώνει καὶ νὰ γονιμοποιεῖ τὴ γνώση. Ὁ ἀληθινὸς θεωρητικὸς, ὁ γνήσιος φιλόσοφος εἶνε ἐκεῖνος ποὺ κατορθώνει μὲ τὴ νόησή του νὰ συλλάβει μιὰ πραγματικότητα καὶ νὰ δράσει ἐπάνω σ' αὐτὴ. «Ἡ ἀλήθεια πηγάζει ἀπὸ τὴ συμφωνία τοῦ νοεῖν πρὸς τὸ εἶναι, ποὺ ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν πράξις, ποὺ διαπιστώνεται κάθε στιγμὴ ἀπὸ τὴν πράξις. Εἶναι,

πράττειν, νοεῖν εἶνε οἱ τρεῖς ἀπαραίτητοι ὄροι γιὰ τὴ γνῶση» (Εἰσαγωγή στὸ Σοφιστή, σ. 49).

Ἐδῶ κορυφώνεται ὅλη ἡ στοχαστικὴ ἀθλήση τοῦ Γληνοῦ, στὴ συμφωνία τοῦ εἶναι, τοῦ πράττειν καὶ τοῦ νοεῖν. Ἐδῶ σ' αὐτὴ τὴν ἴδια συμφωνία πυκνώνεται καὶ ὅλη ἡ δράση του. Ἄς σταθοῦμε λοιπὸν ἐδῶ καὶ ἄς ἀτενίσουμε ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ τὴν προσωπικότητά του.

Ὁ Γληνὸς εἶνε ὁ διανοούμενος ποὺ ζητεῖ καὶ βρίσκει τὴν ἀλήθεια, ποὺ μεταβάλλει τὴ «θέα» σὲ βίωση, δηλαδὴ σὲ βούληση, σὲ πράξη, ὁ φιλόσοφος ποὺ θεωρεῖ καὶ ἐνεργεῖ πάνω στὸν κόσμον, γύρω του. Ὁ Γληνὸς δὲν ἤρθε καὶ δὲν ἔφυγε χωρὶς ν' ἀφήσει βαθιὰ τυπωμένα τὰ σημάδια του στὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας του. Ὁ διαλεχτικὸς στοχαστής, ὁ ἀκούραστος ὁμιλητής, εἶχε πάντοτε ἕναν κύκλο νέων ἀνθρώπων γύρω του. Πολὺ πλατεῖα καὶ βαθιὰ μορφωμένος, δίδασκει καὶ συζητοῦσε, ρωτοῦσε καὶ ἀπαντοῦσε, ἦταν ἕνας ἑραστής τοῦ σωκρατικοῦ διαλόγου. Ξυπνοῦσε τὶς ψυχές, ἀναβίε ἐνθουσιασμοὺς, σκορποῦσε συνθήματα καὶ κινοῦσε στὴν πύλη. Ὁλος ὁ καὶμὸς του, τὸ φλογερὸ ὄνειρό του, ἦταν νὰ βοηθήσει στὴ δημιουργία ἑνὸς ἀνώτερου νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ μέσα σὲ μιὰν ἀνώτερη ἀνθρωπιστικὴ διάταξη τοῦ κόσμου. Ὁ Γληνὸς ἦταν γέννημα τῆς ἐποχῆς του. Προικισμένος μὲ σπάνια χαρίσματα καὶ μὲ ἐξαιρετικὴ πλαστικὴ δύναμη δέχτηκε τὴν ἐπίδραση ὀρισμένης σύγχρονῆς του ἀναγεννητικῆς κοινωνικῆς προσπάθειας. Ἀπὸ τὴ συνένωση τῶν δυὸ αὐτῶν ὄρων, τοῦ προσωπικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ, ἐρμηνεύεται ἡ προσωπικότητά του, ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο ποὺ ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ τὴν ἐμφάνιση τοῦ δημιουργοῦ, μιλώντας γιὰ τὸν Πλάτωνα στὴν εἰσαγωγή του στὴ μετάφραση τοῦ Σοφιστή: Ὁ Γληνὸς ἦταν μιὰ ἰδιαίτερη, μιὰ «προσωπικὴ» μορφή γεμάτη οὐσία, ἁρμονικὴ σύνθεση μὰ καὶ δυναμικὴ ἔνταση. Τὴ γενετικὴ ἱστορία τῆς προσωπικότητάς αὐτῆς προσπαθήσαμε νὰ σκιαγραφήσουμε. Εἶνε ἀληθινὸ πὼς περιοριστήκαμε σὲ μιὰ πλευρά της, στὴ φιλοσοφικὴ ἐκδήλωση. Ὅμως ἂν αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ τὸ πάρουμε στὴ βαθιά του σημασία, τότε βρίσκουμε μέσα σ' αὐτὸ ὅλη τὴν προσωπικὴ οὐσία τοῦ Γληνοῦ. Γι' αὐτὸ ἀποφύγαμε νὰ ἀναλύσουμε συστηματικὰ καὶ μὲ τὴ σειρά τὰ φιλοσοφικά του ἔργα. Προτιμήσαμε νὰ στραφοῦμε στὸ πνευματικὸ του ἱστορικὸ γίγνεσθαι καὶ νὰ τονίσουμε μόνο τὶς πρὸ οὐσιαστικῆς στιγμῆς, τὴν ἀφ'ετηρία, τὴν ἀνάπτυξη, τὴν ὥριμανση. Μὰ δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πὼς μιὰ πρόχειρη σκιαγράφηση δὲ μπορεῖ ποτὲ νὰ εἰκονίσει μιὰν ἀληθινὴ ἱστορία. Καὶ ὁ Γληνὸς εἶνε ὄλος ἱστορία, ὄλος παλμός, ὄλος ζωντανὸς προσωπικὸς ρυθμός.

Γ. Ι Μ Β Ρ Ι Ω Τ Η Σ